

СРБИЈА И РЕФОРМИСАЊЕ ИНСТИТУТА ОДГОВОРНОСТИ

7

1. новембар 2024.

ОКРУГЛИ СТО

Институт друштвених наука
Центар за правна истраживања
Адвокатска комора Војводине

Едиција
КЊИГЕ САЖЕТАКА

Уредник

Др Хајрија Мујовић

Програмски одбор

Др Марија Сјеничић

Др Хајрија Мујовић

Др Сања Злашановић

Организациони одбор

Др Марко Миленковић

Др Ранко Совиљ

Анђелија Сићевановић

Најнаша Јевџић

СРБИЈА И РЕФОРМИСАЊЕ ИНСТИТУТА ОДГОВОРНОСТИ

7

ОКРУГЛИ СТО

1. новембар 2024, Београд

КЊИГА САЖЕТАКА

Адвокатска комора Војводине
Гласник АКВ
Нови Сад

Институт друштвених наука
Центар за правна истраживања
Београд

САДРЖАЈ ПРЕМА ТЕМАМА

I. ПРАВНИ СПОРОВИ У ПРАКСИ	6
II. РАЗНО О АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ОДГОВОРНОСТИ	25

I. ПРАВНИ СПОРОВИ У ПРАКСИ

- Игор Милинковић** Вјештачка интелигенција и судски поступак: пут ка унапређењу одговорности у рјешавању правних спорова? / 7
- Светислав Јанковић** Србија у доба удаљене, замагљене и нејасне одговорности на тржишту (роба, услуга, новца и капитала) – да ли је доцкан за реформу / 9
- Софија Николић
Попадић** Климатске промене и пораст броја климатских спорова на глобалном нивоу / 14
- Анђелија Стевановић** Одговорност за регрутовање деце војника у оружаним сукобима. Случај *Лубанџа* пред Међународним кривичним судом / 16
- Марта Сјеничић** Ефекти америчких закона о извињењу у реформисању деликтне одговорности у медицинском праву – став америчке литературе / 18
- Хајрија Мујовић** Неки примери медицинске еутаназије из праксе немачких судова / 23

*Игор Милинковић**

ВЈЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И СУДСКИ ПОСТУПАК: ПУТ КА УНАПРЕЂЕЊУ ОДГОВОРНОСТИ У РЈЕШАВАЊУ ПРАВНИХ СПОРОВА?

Убрзани развој вјештачке интелигенције (ВИ) отвара могућности њене примјене у различитим подручјима друштвеног живота, укључујући и област стварања и примјене права. Примјена система заснованих на ВИ могућа је и приликом вршења судске власти (рјешавања судских спорова), што намеће питање граница њихове легитимне употребе, укључујући и проблем оправданости преузимања судијске функције од стране система ВИ. Као аргументи у прилог снажније улоге ВИ у сфери судске власти наводе се разлози економичности (уштеда у времену и људским ресурсима), као и унапређење непристрасности и правне сигурности, као једног од суштинских елемената владавине права. Поједини ентузијастични заговорници примјене ВИ тврде да ће потенцијални долазак „правне сингуларности“ елиминисати све проблеме у

* Доктор правних наука, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци (БиХ), igor.milinkovic@pf.unibl.org

функционисању правног поретка, омогућујући да свако правно питање добије „тренутно и праведно рјешење“ (Aidid, Alarie 2023). С друге стране, многи аутори упозоравају да коришћење система ВИ приликом доношења правних одлука може да наруши неке од основних предуслова владавине права, као што су предвидљивост, транспарентност и непристрасност.

Као одговор на дилеме створене употребом модерних технологија, укључујући ВИ, у области судске власти, Консултативни савјет европских судија усвојио је 2023. године Мишљење бр. 26, под насловом „Кретање напријед: примјена помоћних технологија у судској власти“. У раду ће одредбе поменутог документа бити детаљније анализирани, док ће поједина питања примјене ВИ у рјешавању правних спорова бити сагледана и у свјетлу одговарајућих одредби Акта о ВИ Европске уније. У закључку ће бити размотрене границе легитимне примјене система заснованих на ВИ приликом рјешавања правних спорова, као и питање да ли употребом ВИ може бити унапријеђена одговорност у вршењу судске власти.

Кључне речи: вјештачка интелигенција, судска власт, владавина права, правни спорови, одговорност, Консултативни савјет европских судија, Акт о вјештачкој интелигенцији

**СРБИЈА У ДОБА УДАЉЕНЕ, ЗАМАГЉЕНЕ
И НЕЈАСНЕ ОДГОВОРНОСТИ НА ТРЖИШТУ
(РОБА, УСЛУГА, НОВЦА И КАПИТАЛА)
– ДА ЛИ ЈЕ ДОЦКАН ЗА РЕФОРМУ?**

Радикални заокрет у последњој декади XX века ка капиталистичком и приватносвојинском режиму у тада, а и сада још увек транзиторној држави Србији донео је оно што сваки радикални потез и доноси – промтни и наизглед видљиви резултат и дуго време за трпљење различитих последица. Таква промена система је нужно изискивала промену институција која се, у крајњем случају, изразила кроз многобројност субјеката, делегираних овлашћеника, поделу и преклапање надлежности итд., а што је све утицало на удаљавање од одговорних лица, пребацивање одговорности (за штету), па и њено избегавање.

Примера таквих појава је неколицина у систему Републике Србије у савременим околностима XXI века. На тржишту роба је, на први

* Доктор правних наука, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, jankovic@ius.bg.ac.rs

поглед, неспорно да продавац одговара купцу за материјалне и правне недостатке ствари коју продаје. Међутим, ако се узме за пример интернет продаја роба или продаја преко посредника какве су, свакако, агенције за промет непокретности или продаја аутомобила преко специјализованих интернет страница намењених оглашавању продаје таквих ствари, поставља се питање да ли је само продавац (као претходни власник, ималац) једино одговоран. Чини се да је у тренутној, важећој, живој, пословној и судској пракси једино одговоран продавац, а не и лице које је створило интернет страницу која служи као својеврсно тржиште таквих ствари, или лице које је основало агенцију за промет некретнина. Таква пракса делује логично и легално само на први поглед, јер ако се реално сагледају околности, лако се уочава да агент за некретнине итекако зна да је стан који продаје немогуће укњижити у катастру непокретности (или се нису још стекли услови за његову укњижбу). Истовремено, поједини јавни бележници су спремни да овере такве уговоре о продаји непокретности иако су свесни да се оне, као такве, не могу уписати у катастар непокретности и да се на њима, сходно томе, не може стећи право својине. Са друге стране, поједине пословне банке су спремне да одобре кредите за стицање таквих непокретности обезбеђујући их хипотеком, иако су свесне да се услед немогућности стицања својине на таквим непокретностима (јер су катастру „невидљиве“), не могу стећи ни ужа стварна права попут хипотеке. Такође, власник странице за оглашавање продаје половних возила је освешћен да су возила која се продају путем те странице хаварисана и са враћаном километражом,

упркос наводима продаваца да такве особине то возило нема. Отуда се чини да законима прокламовано начело савесности и поштења нема нарочито значајан правни утицај, јер се кроз поменуту праксу, кроз оквир привидне легалности, омогућава да несавесност продаваца и организатора тржишта прожима скоро сваки продајни однос. Истоветно се може уочити у економско-пропагандним програмима различитих ТВ канала са националних и других фреквенција – рекламирају су производи који немају потвђена својства од стране стручних лица, иако се таква, стручна лица, чак појављују као својеврсни гаранци лековитих, хранљивих, употребљивих, угодних одлика производа који се рекламира. Крајњем кориснику, потрошачу, је нејасно ко је одговоран: лице код кога је непосредно купило ствар (трговачки путник, интернет страница преко које је извршио наруџбину), лице које се представља као продавац, произвођач, а можда чак и регулаторно тело са јавним овлашћењима које је такву пословну праксу омогућило јавно доступном.

На тржишту услуга, новца и капитала присутно је да пословне банке, осигуравајућа друштва, јавни превозиоци, па и различите државне агенције, комисије и јавни бележници нуде услуге за које не пружају потпуну одговорност. Како је већ поменуто, ако банке одобравају стамбене кредите обезбеђене хипотеком за станове који се не могу укњижити у катастар, а јавни бележници такве уговоре оверавају, поставља се питање да ли је онда само продавац таквих станова (гласовити „инвеститор“ у Србији) једино одговоран субјект за правне мане такве ствари. Истоветно је са Комисијом за хартије од вредности која

„одобрава“ проспект акционарском друштву у циљу емисије нових акција, али која, доцније, не одговара стицаоцу, купцу таквих акција за њихову евентуалну безвредност. Оправдано се поставља питање да ли је емитент акција једино одговорно лице у случају продаје таквих акција, ако је комисија, чија је основна сврха да штити од преварних намера емитената на тржишту капитала, заказала и пропустила да суштински провери акције које ће се тако емитовати на тржишту.

У истом смеру нејасноћа и удаљавања од одговорности се налазе и случајеви у цивилној авијацији, како у путничком саобраћају, тако и у употреби беспилотних летелица. Питање је скоро па истоветно – да ли је за штету путнику у авио-саобраћају или лицима на земљи услед употребе беспилотне летелице одговоран (само) превозилац, односно корисник беспилотне летелице или, можда, и субјект који је правно, кроз одобрење, омогућио неваљаном превозиоцу да врши превоз. Чињеница да контролно тело (на пример, Директорат Цивилног ваздухопловства), зна или може да зна да превозилац не испуњава све услове за безбедан и сигуран лет (превоз), утиче да се створи основа за одговорност и таквог, контролног тела.

Може се закључити да иза хоризонта правног поретка постоји принцип одговорности субјекта који профитира, који контролише и омогућава бављење и пружање одређене услуге, који ствара, прави одређену робу и који кроз своју платформу (интернет, тежишну) омогућава продају ствари. Због тога, као допринос реформи правила о одговорности у привредном праву, чини се примереним предложити

додатно и усклађено уређење одговорности (солидарне или подељене) свих субјеката који посредно или непосредно утичу на продају или пружање одређене услуге и то било кроз стварно или правно обличје.

Кључне речи: замагљена и избегнута одговорност за штету, одговорност контролних тела и јавних повереника, одговорност стваралаца продајних интернет платформи рада

*Софија Николић Попадић**

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И ПОРАСТ БРОЈА КЛИМАТСКИХ СПОРОВА НА ГЛОБАЛНОМ НИВОУ

У последњих неколико година последице климатских промена постају све видљивије и израженије. У прилог томе говори и чињеница да је лето 2024. године било до сада најтоплије лето на планети Земљи од када постоје мерења. Упоредо са порастом негативних ефеката климатских промена расте и број такозваних климатских спорова. На глобалном нивоу је, према подацима Програма Уједињених нација за животну средину и Sabiп центра за право о климатским променама на Универзитету Колумбија, до краја 2022. године било 2.180 случајева, што је значајан пораст у односу на 884 у 2017. години. Већина спорова је покренута у Сједињеним Америчким Државама, док их је у осталим државама било 658. После САД највећи број случајева је покренут у Аустралији, затим следи Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске са 79 случајева, а потом Европска унија у којој је било

* Доктор правних наука, научна сарадница Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, snikolic@idn.org.rs

62 случаја. Поступци су покретани пред међународним, регионалним и националним судовима и арбитражним судовима. Истраживање показује да се већина спорова односи на кршење такозваних климатских права, односно да се недовољним ублажавањем или прилагођавањем на климатске промене крше људска права тужиоца као што су право на живот, здравље, воду, храну, здраво окружење, безбедну климу итд. Случајеви се односе и на спровођење међународних обавеза у вези са климатским променама на националном нивоу, на употребу фосилних горива, на корпоративну одговорност. Покренути су спорови у вези са лажним изјавама о климатским променама и екоманипулацијама, као и у вези са неуспелим прилагођавањем на климатске промене. У оквиру истраживања смо детаљније анализирали конкретне случајеве. С обзиром на све израженије последице климатских промена, можемо очекивати да ће тренд пораста броја климатских спорова бити настањен и у наредним годинама.

Кључне речи: климатске промене, климатски спорови, људска права

*Анђелија Стевановић**

ОДГОВОРНОСТ ЗА РЕГРУТОВАЊЕ ДЕЦЕ ВОЈНИКА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

Случај *Лубанга* пред Међународним кривичним судом

Међународно хуманитарно право познаје посебна правила за заштиту угрожених категорија лица у оружаним сукобима. У једну од тих категорија, логично, спадају и деца. Није потребно објашњавати због чега је деци неопходна посебна заштита за време оружаних сукоба, имајући у виду да су по природи ствари неспособна да се сама старају о себи и у редовном стању ствари, а посебно у време оружаних сукоба. Самим тим, деца ни у ком случају не могу и не треба да буду учесници оружаних сукоба. Међутим, нажалост, неретко се дешавало да их стране у сукобу регрутују и стављају у редове борбе. Од деце се у тим случајевима очекује да се понашају као остали припадници оружаних снага. Поред тога, неретко буду и жртве различитих облика насиља. Први случај пред Међународним кривичним судом,

* Мастер правник, истраживачица приправница Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, andjelija.stevanovic21@gmail.com

који представља прекретницу у утврђивању одговорности за ова дела, јесте управо случај *Лубанџа*. Конгоански ратни командант је у етничком рату регрутовао децу од девет година па навише, за чуваре, сексуалне робове и борце у својим јединицама. Оглашен је кривим за ратне злочине, што је учинило овај случај посебним јер је први пут у историји Међународног кривичног суда утврђена одговорност лица за овај злочин по тим основама. С обзиром на то да ратни злочини, између осталог, подразумевају друга тешка кршења закона и обичаја рата, који се примењују у међународном и немеђународном оружаном сукобу, у оквиру утврђеног међународног права, забрана учествовања (регрутовања) деце млађе од петнаест година у оружаним сукобима спада управо у ову категорију. Тиме је и ово правило утврђено као део обичајног међународног права и подразумева да су државе обавезне да га поштују. Потврђује да регрутовање и „коришћење“ деце војника у оружаним сукобима повлачи за собом одговорност учиниоца за ратне злочине.

Кључне речи: Међународни кривични суд, случај *Лубанџа*, деца војници, кривична одговорност, оружани сукоби, међународно хуманитарно право

*Марџа Сјеничић**

**ЕФЕКТИ АМЕРИЧКИХ ЗАКОНА О ИЗВИЊЕЊУ
У РЕФОРМИСАЊУ ДЕЛИКТНЕ ОДГОВОРНОСТИ
У МЕДИЦИНСКОМ ПРАВУ – СТАВ АМЕРИЧКЕ
ЛИТЕРАТУРЕ**

Као нова генерација реформе деликтне одговорности, амерички закони о извињењу су осмишљени да подстакну нагодбе и смање судске спорове због несавесне медицинске праксе. Ова реформа се разликује од других, ужих реформи деликтне одговорности, које су само ограничавале одговорност или обештећење. Упркос њиховом статусу популарне реформе деликтне одговорности у САД, постоји релативно мало доказа о утицају ових закона у споровима због несавесног поступања лекара.

Америчке државе су у првих петнаест година ХХИ века донеле тзв. законе о извињењу у области медицинског права са циљем да се медицински професионалци, у случају настанка штете, мотивишу да се извине пацијентима. Закони о извињењу су углавном конципирани тако

* Доктор медицинског права, научни саветник Института друштвених наука у Београду, управница Центра за правна истраживања, marta.sjenicic@gmail.com

да је лекар, уколико се извини, безбедан од опасности да ће се извињење употребити као доказ у потенцијалном поступку. Дакле, механизам којим закони о извињењу, у теорији, постижу своје циљеве релативно је једноставан. Закони подстичу лекаре да се извине пацијентима, лекари се извињавају, гнев пацијената је умирен, а пацијенти подносе мање захтева за обештећење.

Између 1999. и 2014. године број америчких држава које су донеле законе о извињењу порастао је са две на тридесет девет држава. Постоје два типа закона о извињењу. Први тип су „делимични“ закони, чију суштину представљају изјаве саосећања, изјаве саучешћа и слично. Други тип су закони о „потпуном“ извињењу – које представља изјаве саосећања, али и изјаве о кривици, грешци или одговорности. У литератури се углавном анализирају закони „делимичног“ извињења и то из више разлога: прво, „делимични“ су популарнији од „потпуних“ закона (донети у тридесет четири државе и Дистрикту Колумбија), у поређењу са само пет држава са законима о „потпуном“ извињењу; друго, закони о „потпуном“ извињењу пружају ширу заштиту пацијенту, те имају другачији правни ефекат и не могу се изједначавати са законима о „делимичном“ извињењу (не обухватају само изјаву саосећања, већ и изјаву о кривици – што већ представља доказ); што доводи до трећег разлога: врло је мало података о ефектима закона о „потпуном“ извињењу (вероватно због њихове оскудне примене).

У контексту грешке у медицини, истраживања су показала да је извињење посебно важно зато што је „време драгоцено“ и зато што је

„толико тога у питању“, живот пацијента или његова способност да функционише. Извињење лекара може омогућити пацијенту да се осећа боље, као и да поврати самопоштовање и достојанство након грешке у медицини. Међутим, иако извињење има важне терапеутске предности, америчке државе се нису фокусирали на њих приликом доношења закона, већ су акценат ставиле на извињење као средство за смањење судских спорова због несавесног лечења.

Резултати истраживања ефеката закона о извињењу нису у складу са њиховим намераваним ефектом, пошто не смањују битно ни укупан број предтужбених одштетних захтева, нити број тужби. Ови закони немају скоро никакав утицај на вероватноћу утужења хирурга или захтева за одштетом пре спора. Они, међутим, утичу на захтеве са којима се суочавају нехирурзи. Наиме, закони о извињењу смањују вероватноћу да ће се нехирург суочити са одштетним захтевом пре тужбе. Међутим, ово смањење вероватноће је надокнађено повећаном вероватноћом тужбе. Дакле, нехирурзи се суочавају са повећањем вероватноће да ће против њих бити подигнута тужба, као резултат закона о извињењу, док код хирурга нема сличног повећања. Под претпоставком да је пацијентима лакше да открију несавесност хирурга него нехирурга (а вероватно је да су хируршке грешке очигледније с обзиром на њихову природу), повећање вероватноће тужбе за нехирурге, а одсуство повећања за хирурге је у складу са теоријом да закони о извињењу могу довести до повећања свести пацијената о несавесном поступању. Извињења могу упозорити пацијенте на грешке нехирурга (будући да често нису упадљиве) које

иначе не би открили, охрабрујући их да поднесу тужбу уместо да се намире или одустану од свог одштетног захтева пре него што крену на суд. Иако, дакле, закони о извињењу имају мали утицај на хирурге, они повећавају вероватноћу да ће захтев против нехирурга довести до тужбе, што сугерише да закони о извињењу гурају подносиоце захтева у судницу.

Због указаних недостатака може се очекивати укидање ових закона, с обзиром на њихову немогућност да остваре наведену сврху. Међутим, док резултати показују да закони о извињењу нису ефикасни у смањењу трошкова (због чега су донети), постоје проверене предности извињења. Оно остаје важан део друштвеног ткива и неспособност закона о извињењу да смање парнице против лекара не мења ову чињеницу. Ако закони о извињењу – чак и случајно – промовишу извињења која побољшавају животе људи, они могу да генеришу друштвену корист у погледу добробити пацијената, упркос њиховом неуспеху да остваре свој примарни – финансијски – циљ. У том смислу, литература упућује да се сврха извињења може постићи и програмима извињења болница (уместо законима) који пружају лекарима обуку на ту тему. Више студија је потврдило да ови програми могу ефикасно да смање и учесталост и озбиљност тужби. Закони би, евентуално, могли да подстакну болнице да усвоје ове програме или да једноставно обезбеде средства за њихово покретање.

Поред питања шта би америчке државе требало да предузму, литература се бави и импликацијама закона за појединце – пацијенте, лекаре и адвокате који их саветују. Прво, пацијенти треба да размотре

тражење додатних доказа о медицинској грешци када добију извињење. Када су пацијенти медицински лаици, извињење им може послужити као сигнал да је учињена грешка. Са овим информацијама у руци, пацијенти могу да траже правни савет и додатне доказе о насталој грешци. Када се ради о лекарима, америчка литература сматра да ови не треба да се извињавају без обуке како вербално то да учине, односно како да не пређу из извињења у признање кривице. Даље, пре појаве „покрета“ закона о извињењу, адвокати су рутински саветовали своје клијенте лекаре да се не извињавају. Иако је овај савет критикован, литература сматра да су адвокати, који су нудили овакав савет, били у праву. Извињења могу бити опасна за лекаре, чак и кад су заштићени законом о извињењу. С друге стране, адвокати који заступају пацијенте требало би да буду спремнији да истраже несавесност када им се понуди извињење. Иако само извињење, по закону или другом пропису, може бити неприхватљиво као доказ, други докази нису, а извињење може бити знак за даље истраживање.

Иако амерички закони о извињењу нису постигли жељени ефекат, свакако су иницирали дискусију о томе шта извињење значи за различите актере у процесу лечења, али и накнадним последичним поступцима, као и за саму државу. Активна дискусија се води и о форми и облику извињења, као и о његовој доказној, али и људској вредности.

Кључне речи: грешка у медицини, ограничење одговорности, закон о извињењу, ефикасност примене, САД

*Хајрија Мујовић**

НЕКИ ПРИМЕРИ МЕДИЦИНСКЕ ЕУТАНАЗИЈЕ ИЗ ПРАКСЕ НЕМАЧКИХ СУДОВА

Тематика еутаназије је у данашње време веома присутна у научним и стручним дискусијама и у литератури различитог усмерења. С друге стране, свакодневна пракса третмана пацијената у терминалном стању болести, какви су умирући пацијенти, тражи одређене закључке и конкретне одговоре у односу на веома раширену и комплексну аргументацију. При таквом стању ствари пажњу привлаче текстови о медицинској еутаназији илустровани судским одлукама са описом конкретних поступања. Сам термин медицинска еутаназија, о чему нема пуно извора, употребљен је, између осталог, у објави Америчке психијатријске асоцијације. Реч је о медицинском чину, како поједини законски текстови дефинишу еутаназију, односно чину који је део медицинске праксе. Један од чланака на ову тему приказује одлуке највиших немачких судова. Кроз студије случаја уочавају се најпре старији предмети

* Доктор медицинског права, научна саветница Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, hmujevic@idn.org.rs

који сведоче о томе да су спорови везани за помоћ у умирању дуго присутни у немачкој судској пракси и да су судови још у прошлости успевали да у правној квалификацији утужених поступака уоче другачије приступе и облике еутаназије. Неки случајеви пасивне еутаназије и помагања у умирању нису били ни тада, а ни данас нису санкционисани. Примери одражавају животне ситуације и то их са правне стране чини веома значајним. Поред тога, у зависности од чињеничног стања случаја, показало се да су судови прихватили ближе одређење појмова као што су: активна еутаназија (директна, индиректна), пасивна еутаназија (право да се не лечи), асистирано самоубиство, психосоцијална нега на крају живота и нега унутар палијативне медицине. С аспекта ових појмова може се објаснити став немачког законодавца о питању еутаназије. Наиме, кажњив је било који облик активне еутаназије, али се променама Устава Немачке из 2020. године гарантује право сваког на самоодређење у односу на сопствени живот. Сматра се да фундаменталне одлуке Савезног суда правде (BGH) нуде важне оријентационе тачке, које помажу да се разјасне нејасноће на ову тему. У коментарима новије судске праксе констатује се да, и поред прихватања допуштених облика лекаревог помагања, адекватно законско уређење, када су у питању оболели у терминалном стању, још није доведено до краја.

Кључне речи: медицина, умирајући пацијенти, еутаназија, немачко право, одлуке судова

II. РАЗНО О АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ОДГОВОРНОСТИ

- Мирјана Докмановић** Одговорност државе за заштиту и управљање природним богатствима у складу са јавним интересом / **26**
- Зорица Мршевић** Одговорност за фемициде / **28**
- Светлана Јанковић** Одговорност за акушерско насиље / **31**
- Сања Златановић** Примена Директиве 2009/52/ЕЗ о санкционисању послодавца и питања одговорности. Ризик радне експлоатације или заштита радно-социјалних права ирегуларних радника-миграната / **33**
- Марко Миленковић** Унапређење транспарентности рада агенција ЕУ – пример EFSA / **36**
- Ранко Сивиљ** Одговорност за штету насталу употребом аутономних возила / **38**
- Александра Бијељак** Специфичност одговорности држава у развоју и недостатак међународног права климатских промена / **44**

*Мирјана Докмановић**

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ЗАШТИТУ И УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ БОГАТСТВОМА У СКЛАДУ СА ЈАВНИМ ИНТЕРЕСОМ

Према Закону о јавној својини (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016. – др. закон, 108/2016, 113/2017, 95/2018. и 153/2020) природна богатства чине воде, водотоци и њихови извори, минерални ресурси, ресурси подземних вода, геотермални и други геолошки ресурси и резерве минералних сировина, као и друга добра која су посебним законом одређена као природна богатства. Ова добра су у својини Републике Србије (чл. 9. Устава Републике Србије). Истовремено, Устав даје овлашћења странцима да стекну право концесије на природним богатствима. Накнада за коришћење природног богатства припада Републици Србији, аутономној покрајини и јединици локалне самоуправе, на чијој територији се налази природно богатство, у складу са посебним законом. Чл. 85, ст. 2. Устава даје право странцима и да стичу право концесије на добрима од општег интереса, као

* Доктор правних наука, научна сарадница Института друштвених наука у пензији, mirad@eunet.rs

што су пољопривредно земљиште, шуме и шумско земљиште, заштићена природна добра, културна добра и друга добра од општег интереса, због чега уживају правну заштиту.

У овом раду се испитује одговорност државе за заштиту и управљање природним богатствима у складу са јавним, односно националним интересом. У првом делу рада се дефинишу основни појмови који се анализирају (природна богатства, добра од општег интереса, концесија, одговорност јавних функционера). У другом делу рада се анализирају релевантне одредбе Устава, Закона о јавној својини, Закона о заштити природе, Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама и других релевантних прописа из перспективе заштите и очувања јавног интереса. У трећем делу рада се анализирају одредбе које се односе на одговорност јавних функционера да штите јавни/национални интерес.

Закључује се да је обавеза и одговорност Републике, аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе да користе и управљају државном имовином одговорно и ефикасно, на начин да поштују и служе јавном интересу и задовољавању потреба заједнице и да чувају здраву животну средину и природне ресурсе. Претпоставка ове одговорности је постојање личне, материјалне и кривичне одговорности јавних функционера за заштиту и управљање природним богатствима и добрима од општег интереса у складу са јавним односно националним интересом.

Кључне речи: јавна својина, природна богатства, добра од општег интереса, концесије, јавно-приватно партнерство, одговорност

*Зорица Мршевић**

ОДГОВОРНОСТ ЗА ФЕМИЦИДЕ

Фемицид је убиство жене од стране мушког убице коме је пресудни мотивациони фактор за извршење тог дела био женски пол жртве, према којој је осећао мржњу, осећај власништва, презир и сл. Као и за свако убиство, одговоран је пре свега починилац, и у кривичноправном и у друштвеном смислу. Биће представљени подаци о броју и учесталости овог специфичног убиства у Србији. Полемика да ли фемицид треба или не да буде конципиран као посебно кривично дело, ставови теорије, активизма, међународноправна анализа за фемицид релевантних међународних докумената, упоредноправна анализа кривичноправних решења земаља региона, са посебним освртом на Хрватску где је фемицид унет у Казнени законик у марту 2024. године, као и аргументовани, критички ставови ауторке о тим питањима. Криминолошке анализе указују да је фемицид једно од најпредвидљивијих кривичних дела јер му у већини случајева претходи историјат ескалираног насиља потоњег уби-

* Доктор правних наука, научна саветница у пензији Института друштвених наука у Београду, zorica.mrsevic@gmail.com

це над потоњом жртвом. Из тога, као следећи правац идентификовања одговорности, произилази указивање на пропусте институција чији је мандат репресивно, али и превентивно деловање у свим случајевима родно заснованог насиља. На пропусте полиције, центара за социјални рад, јавнотужилачких, медицинских и образовних установа да поступају када имају сазнање о постојању могућности извршења фемицида, указују анализе независних истраживачких ентитета, медијски извештаји, сведоци конкретног дела, као и независне институције (заштитници грађана свих нивоа, повереник за заштиту од дискриминације и сл.). Одговорност установа којима се жртва фемицида обрађала пре убиства посебно указује на одговорност оних установа и одговорних појединаца у њима, који су пропустили да у складу са својим овлашћењима, благовремено реагују и вероватно спрече летални исход. Постоји, такође, и индивидуална одговорност особа (суседа, родбине, познаника) које су биле свесне постојања насиља чији је извршилац потоњи убица, а који нису реаговали у складу са својом законском обавезом пријављивања насиља. Постоји и политичка одговорност политичких актера који умањују значај родно заснованог насиља, промовишу традиционалне, стереотипне родне односе, потчињеност жене мушкарцу, чиме нормализују ћутање о том насиљу и неадекватно и неблаговремено реаговање институција. Као закључак биће изнети аргументовани ставови ауторке о могућим начинима јачања одговорности свих поменутих одговорних институционалних, друштвених, индивидуалних и политичких актера

за поступање у случајевима фемицида и тиме смањивање инцидената родно заснованог насиља и фемицида.

Кључне речи: кривично дело фемицида, међународноправна документа, родно засновано насиље, институције, одговорност

ОДГОВОРНОСТ ЗА АКУШЕРСКО НАСИЉЕ

Акушерско насиље је глобални проблем којем су жене изложене у гинеколошким и акушерским установама. У Републици Србији ова тема је покренута почетком 2022. године, након објава трауматичних искустава неких жена с озбиљним здравственим последицама интегритета смрт бебе, али и породиље. Одговорност за акушерско насиље може бити структурална и упућује на различите актере:

– здравствене раднике (лекари, бабице, медицинско особље): акушерско насиље може укључивати непримерно понашање, непоштовање, физичко или емоционално злостављање пацијенткиња током трудноће, порођаја или постпорођајног периода. То укључује присилне интервенције без сагласности, вербално злостављање, омаловажавање, игнорисање бола и сл., укратко изложеност жена угрожавању репродуктивног и општег здравља;

– здравствене установе: институције које не пружају адекватну обуку и подршку особљу, као и оне које не реагују на притужбе и не

* Магистар безбедности, експерткиња за род и безбедност, Центар за подстицање дијалога и толеранције, Чачак, svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

санкционишу злостављање и насилно понашање, упућује на део одговорности. (Нпр., неке болнице могу постављати строге протоколе, али који занемарују индивидуалне потребе пацијенткиња);

– законодавни оквир: држава и систем управљања здрављем имају обавезу да регулишу услове рада, обезбеде довољно ресурса и уведу правне мере против насиља у здравственом сектору. Недостатак регулативе, неадекватно спровођење закона и недовољна заштита права пацијенткиња доприносе ширењу акушерског насиља;

– друштвене норме и стереотипи: у многим друштвима жене се суочавају с очекивањима да буду послушне и подређене (рецимо у процесу порођаја), што омогућава да насиље у гинеколошко-акушерским установама буде прећутно толерисано. Такође и недостатак свести о правима жена, у овом случају пацијенткиња, доприноси перпетуацији проблема.

Борба против акушерског насиља захтева програмске промене: јачање права жена, едукацију особља и одговорност у здравственом систему структура свих нивоа и функционалну примену позитивно-правних прописа.

Кључне речи: акушерско насиље, здравствени радници, гинеколошко-акушерске установе, законодавни оквир, одговорност

**ПРИМЕНА ДИРЕКТИВЕ 2009/52/ЕЗ
О САНКЦИОНИСАЊУ ПОСЛОДАВАЦА
И ПИТАЊА ОДГОВОРНОСТИ
Ризик радне експлоатације или
заштита радно-социјалних права
ирегуларних радника-миграната?**

У условима изразите флексибилизације тржишта рада и, по-следично, услова и места рада радно ангажовање радника-миграната представља, истовремено, начин обезбеђења потребне радне снаге, радне снаге која недостаје нарочито у секторима са дефицитарним занимањима, али и начин обезбеђења јефтине радне снаге, са значајним експлоататорским елементима, а у околностима глобализације производње и глобализације рада. Ово нарочито вреди за мигранте, субјекте нерегуларних миграција, односно оне који раде како без одобрења за боравак на територији одређене државе, тако и без дозволе за рад.

* Доктор правних наука, виша научна сарадница Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, sanjazlatanovic1@gmail.com

У појединим случајевима, радна експлоатација миграната добија карактеристике кривичног дела трговине људима.

У циљу спречавања ирегуларних миграција у неформалној економији 2009. године на нивоу Европске уније (ЕУ) усвојена је Директива 2009/52/ЕЗ о санкционисању, односно кажњавању послодаваца у случајевима радног ангажовања нерегуларних радника-миграната. Директива 2009/52/ЕЗ генерално забрањује запошљавање нерегуларних миграната с тим да, у случајевима када дође до таквог запошљавања, утврђује минималне стандарде заштите радно-социјалних права радника-мигранта на начин да обавезује државе чланице да предвиде механизме за накнаду неисплаћених зарада, механизме подношења тужбе због повреде радно-социјалних права, као и регулисање додељивања привремених одобрења за боравак онима који су жртве нарочито експлоататорских услова рада и учествују у кривичноправним поступцима против послодавца.

Директива 2009/52/ЕЗ има својеврсни хибридни карактер у смислу циља и дејства, тако што укључује остваривање циљева спречавања и кажњавања илегалних миграција у кривичноправном смислу, али и циљева радно-социјалне природе и заштите, нарочито вулнерабилних категорија радника. Посебна пажња предметне Директиве усмерена је на улогу инспекције рада, што представља посебан изазов узимајући у обзир ограниченост ресурса у смислу људства у радним инспекторатима, као и недовољну обученост инспектора за рад везану за специфичности радног ангажовања нерегуларних миграната и проблеме идентификације радне експлоатације и принудног рада у сврху трговине људима.

У раду се, применом правно-теоријског, нормативног и упоредног метода, настоје критички сагледати досадашњи резултати имплементације и примене Директиве 2009/52/ЕЗ о санкционисању, односно кажњавању послодаваца у случајевима радног ангажовања нерегуларних миграната. Ово нарочито са становишта резултата Извештаја Агенције за заштиту људских права ЕУ из 2021. године о заштити ирегуларних радника-миграната од радне експлоатације, као и у контексту захтева Европске комисије из исте године о потреби утврђивања додатних механизма за примену Директиве, односно све чешћих захтева за изменом и допуном Директиве *de lege ferenda*.

Поред тога, у литератури се све више истичу аргументи о концепту тзв. „замагљене” природе Директиве 2009/52/ЕЗ која егзистира између неколико правних дисциплина – миграторног, радног, социјалног и кривичног права, те се поставља питање тзв. социјалног дефицита у праву ЕУ. Наведено, у суштини, представља још увек несавладив изазов настао као последица дерегулације и либерализације тржишта ЕУ и приметне доминације искључиво економских интереса, што води ка, у литератури аргументованом ризику ерозије радно-социјалних политика и, последично, законодавстава на нивоу држава чланица.

Кључне речи: одговорност послодавца, Директива 2009/52/ЕЗ, радна експлоатација, ирегуларне миграције, заштита права радника-мигранта

*Марко Миленковић**

УНАПРЕЂЕЊЕ ТРАНСПАРЕНТНОСТИ РАДА АГЕНЦИЈА ЕУ – ПРИМЕР EFSA

Агенције Европске уније су током последње три деценије заузеле значајно место у управљању ЕУ као центри експертизе у многим областима. Једно од традиционалних питања рада агенција представља одговорност и транспарентност обављања послова, имајући у виду да њихов рад у великом броју случајева представља научну односно стручну подлогу за доношење одлука у ЕУ. У раду се анализира оквир за унапређење транспарентности Европске агенције за сигурност хране (EFSA) и режим који је успостављен усвајањем Регулative (ЕУ) 2019/1381 о транспарентности и одрживости процене ризика ЕУ у прехранбеном ланцу. Овај документ се често назива и „регулатива о транспарентности“, а донет је као одговор на растућу забринутост у вези са транспарентношћу рада EFSA и проценама ризика, нарочито након контроверзи о одобравању употребе глифосата у ЕУ. Овим документом

* Доктор правних наука, виши научни сарадник Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, mmilenkovic@idn.org.rs

уведене су реформе које су имале за циљ да процес процене ризика учине приступачнијим и видљивијим, али уз баланс заштите осетљивих пословних информација. Регулатива предвиђа мере за тзв. пасивну и активну транспарентност, односно за случајеве када се подносе захтеви за приступ документима као и када агенција сама проактивно објављује документа. Међу најзначајнијим институтима је и систем претходног обавештавања, који од компанија захтева да обавесте агенцију о свакој студији која је наручена у вези са потенцијалним будућим апликацијама, чиме се спречава прикривање негативних налаза. Документ дозвољава поверљивост за одређене осетљиве пословне информације, али предвиђа и право агенције да обелодани податке, ако је то од важности за јавно здравље или заштиту животне средине. Регулатива је довела до значајних интерних промена унутар EFSA, укључујући стварање платформи обликованих да побољшају приступ јавности подацима о процени ризика и релевантним документима, и прве године примене омогућавају да се већ критички сагледавају донети реформисаног режима. Имајући у виду да Србија тежи чланству у Европској унији и EFSA, као и да сама има доста изазова у вези са транспарентношћу доношења одлука у области од значаја за заштиту животне средине и јавног здравља, изучавање искустава ЕУ у овој области је од великог значаја и за унапређење доношења одлука и транспарентности и у нашој средини.

Кључне речи: EFSA, транспарентност, одговорност, експертиза, доношење одлука

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ УПОТРЕБОМ АУТОНОМНИХ ВОЗИЛА

Убрзани развој технологије изнедрио је употребу аутономних возила, потпуно самосталних или са високим степеном аутономног управљања. Аутономно возило је произведено или преправљено моторно возило са аутоматизованим системом вожње, који испуњава техничке и друге прописане услове и који омогућавају кретање тог возила у саобраћају на путу, уз делимично управљање од стране возача, односно уз потпуно одсуство управљања од стране возача. Узимајући у обзир бројне погодности аутономних возила, првенствено повећање безбедности на путевима, смањење саобраћајних гужви те боље управљање протоком саобраћаја, снижавање емисије штетних гасова, смањење потрошње горива, као и уклањање препрека лицима која због одређеног здравственог стања или било каквог другог ограничења нису у стању да управљају моторним возилом (нпр. старија лица, лица са инвали-

* Доктор правних наука, виши научни сарадник Института друштвених наука у Београду, Центар за правна истраживања, soviljpesa@gmail.com

дитетом, лица под дејством алкохола и/или психоактивних супстанци), бројне земље активно раде на усавршавању ових технологија с циљем што скорије примене. Република Србије је, уз земље пионире попут САД, Уједињеног Краљевства и Немачке начинила револуционарни искорак недавним усвајањем измена и допуна Закона о безбедности саобраћаја на путевима, као и потоњим усвајањем Правилника о условима за обављање аутономне вожње, чиме је креиран нормативни оквир који, за сада, омогућава само тестирање аутономних возила на домаћим путевима. Омогућавање употребе аутономних возила у саобраћају неминовно отвара питање примене института одговорности за штете узроковане употребом аутономних возила.

Како би се сагледала одговорност за штету причињену аутономним возилом сходно позитивним прописима у Републици Србији, неопходно је, најпре, сагледати и анализирати питање одговорности за штету насталу употребом моторног возила, као и одговорност за штету од опасне ствари. Према Закону о облигационим односима (чл. 174–177), за штету насталу од опасне ствари одговара њен ималац, који се може ослободити одговорности ако докаже да штета потиче од неког узрока који се налазио ван ствари, а чије дејство није могао предвидети, односно ако докаже да је штета настала искључиво радњом оштећеника или трећег лица, а коју није могао предвидети и чије последице није могао избећи или отклонити. Према томе, институт одговорности за штету од опасне ствари подразумева објективну одговорност што недвосмислено представља одступање од начела кривице који прожима већину одштетног

права. Имајући у виду убрзани развој технологије у савременом добу, првенствено употребу вештачке интелигенције, те потенцијално знатно увећање ризика од настанка штете, примена субјективне одговорности у таквим ситуацијама била би неправедна, а често и немогућа. С тим у вези примењује се принцип објективне одговорности у ситуацијама у којима се употребљавају ствари које представљају повећану опасност по околину, како би се обезбедило да се оштећеним лицима надокнади причињена штета.

У случају удеса изазваног моторним возилом у покрету који је проузрокован искључивом кривицом имаоца, примењују се правила одговорности по основу кривице. Оштећено лице може потраживати накнаду штете од имаоца возила, који одговара по начелу објективне одговорности, што уједно представља и најповољнији правни режим за оштећена лица. Међутим, како аутономна возила у значајној мери смањују улогу возача при управљању возилом, док на четвртном и петом нивоу аутономије у потпуности искључују возача, доводи се у питање примењивост и правичност одредби о одговорности возача, односно корисника за штету насталу употребом аутономног возила. Штавише, може се констатовати да се у аутономним возилима са четвртим и петим степеном аутономије не може говорити о возачу, већ евентуално о кориснику. Имајући у виду да власник или корисник аутономног возила са петим степеном аутономије нема готово никакву контролу над аутономним возилом, што је суштинска разлика у односу на власнике или кориснике конвенционалних моторних возила, оправдано се поставља

питање да ли је легитимно да власник или корисник одговара за штету насталу употребом аутономног возила. Према теорији створеног ризика, „власник одговара за штету причињену трећим лицима искључиво на основу створеног ризика који произлази из његовог возила, независно од кривице“. Дакле, према овој теорији потпуно је ирелевантно да ли се ради о конвенционалном моторном возилу или аутономном возилу, с обзиром на то да власник одговара за штету по основу тога што поседује возило које представља оперативни ризик по околину, односно, претпоставља се да узрок штете непосредно лежи у опасној ствари, конкретно, у аутономном возилу. Као аргумент у прилог објективне одговорности власника аутономног возила истиче се адекватнија заштита оштећених лица с обзиром на то да на овај начин оштећена лица могу једноставније да остваре накнаду штете, него када би одштетни захтев усмерили против произвођача аутономног возила или произвођача софтвера. Такође, у правној теорији постоје бројна схватања да се на одговорност за штету причињену употребом аутономних возила примењују правила о одговорности произвођача аутономних возила. На тај начин се омогућава остваривање начела правичности, да онај ко је створио ризик, дакле произвођач аутономног возила, за њега и одговара. Такође, овим захтевом мотивишу се и произвођачи да раде на сигурности својих возила, сталним унапређивањем и ажурирањем софтвера.

У контексту аутономних возила, поред одговорности произвођача аутономног возила, поставља се и питање одговорности произвођача софтвера с обзиром на то да неретко произвођач ауто-

номног возила није истовремено и произвођач софтвера. Узимајући у обзир да је софтвер битна компонента аутономног возила и да неретко грешка у софтверу може узроковати штету трећим лицима, оправдано и правично би било да и произвођач софтвера одговара за штету насталу употребом аутономног возила. Примера ради, неисправно програмирани софтвери који су подложни евентуалним хакерским нападима или грешке у програмирању софтверског ажурирања могу представљати озбиљну претњу за употребу аутономног возила, те самим тим безбедност свих учесника у саобраћају. С обзиром на комплексност аутономних возила, првенствено вештачке интелигенције која је саставни део софтвера, биће неопходно одређено време пре него што стручна јавност и судије процене процесе који произлазе употребом софтвера у аутономним возилима. Следствено томе, потребно је прецизно правно уредити питање одговорности произвођача софтвера, будући да у досадашњој правној литератури постоји читав низ различитих тумачења одговорности произвођача софтвера.

На основу спроведеног истраживања констатује се да се правила о одговорности за штету узроковану употребом моторног возила могу у одређеној мери применити и на ситуације у којима је штета настала употребом аутономног возила. Међутим, имајући у виду специфичне техничке карактеристике аутономних возила, пре свега управљање возилом помоћу софтвера, у правној доктрини присутни су ставови о проширењу правила о одговорности за штету насталу употребом аутономног возила и на произвођаче софтвера. Овакви ставови базирају се

на томе да софтвер представља производ који може бити неисправан, или се током употребе и ажурирања може покварити, те у датом случају, произвођач софтвера треба да одговара за штету насталу употребом аутономног возила уместо власника или корисника аутономног возила.

Кључне речи: аутономна возила, одговорност возача, одговорност произвођача возила, одговорност произвођача софтвера, накнада штете

*Александра Бијељац**

СПЕЦИФИЧНОСТИ ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВА У РАЗВОЈУ И НЕДОСТАТАК МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Институт одговорности у међународном праву климатских промена и даље је тема расправе, поготово између држава које су развијене и оних још увек у развоју. Како би допринео разумевању одговорности за неизвршење обавеза које су преузете под окриљем Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама, Генерална скупштина УН је крајем марта 2023. године усвојила резолуцију 77/276 којом је затражено саветодавно мишљење Међународног суда правде о садржини обавеза које стоје у вези са заштитом климатског система, као и последица које настају њиховим неизвршењем. Ипак, на ово мишљење се још увек чека, а извршење обавеза је већ увелико у току. Тим поводом је овде представљена једна специфичност у (не)извршењу обавеза од стране држава у развоју. Та специфичност се огледа у утицају климатске

* Мастер правних наука, истраживачица приправница у Институту друштвених наука, Центар за правна истраживања, докторанткиња Правног факултета Универзитета у Београду, abijelj@idn.org.rs

неједнакости и њене главне последице, ресурсне неједнакости, на поступање држава у развоју. Услед тога, основано је сматрати да климатска неједнакост доводи до поништавања слободе избора приликом, примера ради, извршења обавезе смањења гасова са ефектом стаклене баште спровођењем програма и мера. Поништавање слободе избора значи да су државе у развоју натеране да одлуче о (не)коришћењу одређених програма смањења GHG. Оно такође значи да би извршење садржински исте обавезе требало да препознаје наведену специфичну околност, а што за даљу последицу има друкчије поиману садржину одговорности држава у развоју у односу на развијене. Уистину, прокламовањем принципа другачијих националних околности на међународном нивоу уочено је да одговорност држава за исте обавезе може да буде различита. Међутим, како се истиче у дискусијама, иако овај принцип препознаје посебност приликом извршења обавеза, он не сагледава „другу страну медаље“ која се огледа у поништењу слободе избора у историјски неједнаком положају држава у оквиру међународне заједнице. Једно могуће представљено решење јесте прерасподела ресурса која са собом носи одговорност развијених држава за финансијску помоћ државама у развоју. У нашем конкретном примеру, ова финансијска одговорност значи обезбеђивање средстава за развијање и примену програма и мера за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште.

Кључне речи: одговорност за неизвршење обавеза, програми и мере смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште, климатска неједнакост, ресурсна неједнакост, финансијска одговорност

СРБИЈА И РЕФОРМИСАЊЕ ИНСТИТУТА ОДГОВОРНОСТИ

7

ОКРУГЛИ СТО

1. новембар 2024, Београд

Књига сажетака

Адвокатска комора Војводине

Гласник АКВ

Нови Сад

Институт друштвених наука

Центар за правна истраживања

Београд

За издаваче

Др Александар Тодоровић

Др Горан Башић

Технички уредник и коректор

Јелица Недић

Дизајн корица

Огњен Одобашић

Компјутерски слог

Татијана Божић

Штампа

OFFSET PRINT, Нови Сад

2024.

ISBN- 978-86-905844-2-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

347(048)

ОКРУГЛИ сто Србија и реформисање института одговорности (7 ; 2024 ; Београд)

Књига сажетака / Округли сто Србија и реформисање института одговорности 7, 1. новембар 2024, Београд ; [уредник Хајрија Мујовић]. - Београд : Институт друштвених наука, Центар за правна истраживања ; Нови Сад : Адвокатска комора Војводине, 2024 (Нови Сад : Offset print). - 45, 42 str. ; 17 cm. - (Едиција Књиге сажетака / Институт друштвених наука, Центар за правна истраживања, Београд)

Приштампан језички истоветан текст штампан лат. - Тираж 40.

ISBN 978-86-905844-2-0 (ИДНЦПИ)

а) Грађанско право - Апстракти

COBISS.SR-ID 154903049